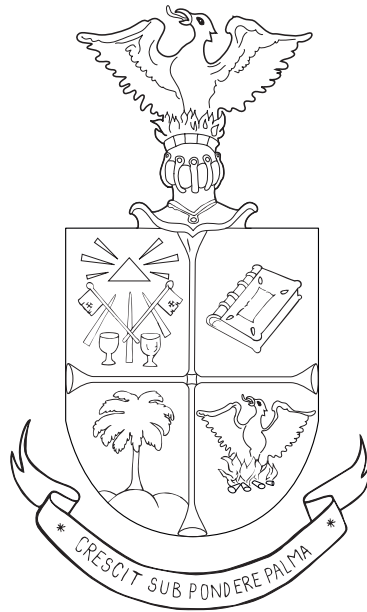

Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2025

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András,
Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László,
Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

A KÖZIGAZGATÁSI JOGTUDOMÁNY INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉSEI: ÚJDONSÁGOK ÉS LEHETŐSÉGEK

RIXER ÁDÁM
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

Tanulmányomban a közigazgatási jogtudomány teológiával és vallástudománnyal való kapcsolatát, lehetséges együttműködését elemzem. Ennek keretében bemutatom a modern jogtudomány azon általános sajátosságait, melyek az interdiszciplinaritás iránti igény erősödését okozzák, továbbá azokat a konkrét okokat, melyek a vizsgált terület fejlődését valószínűsítik, illetve összegyűjtöm a nevezett diszciplínák kapcsolatainak már létező formáit – elsősorban a hazai, kisebb részben a nemzetközi tapasztalatok és szakirodalom alapján.

Kulcsszavak: közigazgatási jogtudomány, teológia, vallástudomány, interdiszciplinaritás

INTERDISCIPLINARY APPROACHES TO ADMINISTRATIVE JURISPRUDENCE:
INNOVATIONS AND OPPORTUNITIES

Abstract

In my study, I analyse the relationship and possible cooperation of administrative jurisprudence with theology and religious studies. In this context, I will present the general characteristics of modern jurisprudence which are the reasons for the growing need for interdisciplinarity, the specific reasons which predict the development of the field under study; and I will collect existing forms of relations between the disciplines mentioned, based primarily on domestic and, to a lesser extent, international experience and literature.

Keywords: administrative jurisprudence, theology, religious studies, interdisciplinarity

1. Bevezetés

A diszciplínák – akár tudományágakként, akár szűkebb értelemben tantárgyakként tekintünk rájuk – leginkább egyes jelenségcsoportok vagy konkrét problémák kiválasztott vonatkozásainak elemzésére, az így nyert tények más, a diszciplína által korábban feltárt tényekkel (fogalmakkal) együttesen történő rendszerezésére, továbbá ezen eredmények nyilvánosság felé közvetítésére alkalmasak. Mivel azonban a minket körülvevő világ eseményei és problémái egyre komplexebbek, ahhoz, hogy ezeket a tudomány képviselőiként megfelelően értelmezzük, sőt, velük kapcsolatban megnyugtató megoldásokra is jussunk, *egyrészt* több szempont egyidejű figyelembevételére, *másrészt* pedig – praktikusán – ezen szempontok összefésülésére, egymásra tekintettel történő alkalmazására is szükség van. S ez az, amit ma leginkább interdiszciplinaritásnak, még pontosabban: interdiszciplináris megközelítésnek nevezünk.

Persze könnyű mindezt leírni, némileg nehezebb a megvalósítás. Éles kérdésként merül fel ugyanis minden ilyen esetben, hogy miként is lennének a gyakorlatban összekapcsolhatóak azok a gondolatrendszerek, melyek éppen a gondolkodás gyakorlata során különültek el egymástól, s amelyek önálló fogalmi készletekkel, egyre inkább eltérő vizsgálati tárgyakkal és módszerekkel tudatosan távolodtak el egymástól – még valamikor a 19. században? Különösen jól megfigyelhető ez a leválási folyamat a teológia és a jog kapcsolatában: még a 19. század második felében is általános, hogy aki egyikben jártas, az nagy valószínűséggel a másikban is alaposan kiművelte magát, s az ekkor leginkább szimbiotikusnak nevezhető kapcsolat ellenében az új Isten-, világ- és emberkép térnyerése, illetve a jogszemlélet radikális átalakulása, pozitívista „megújulása” igen rövid idő alatt fényévnyi távolságot kreált a két diszciplináris terület között.

E rövid tanulmányban öt kérdésre keresem a választ a címben jelzett (tudomány)területekkel összefüggésben: *elsőként* egy elemi fogalmi megalapozásra, tisztázásra törekszem (hiszen a teológia stabil fogalmával szemben nem csupán a vallástudomány vagy az interdiszciplinaritás tekinthető tág fogalomnak, hanem a jogtudomány jelentéstartománya is átalakulóban van), *másodikként* a modern jogtudomány interdiszciplinaritást erősítő főbb, témánk szempontjából is lényeges sajátosságait gyűjtöm össze, *harmadikként* a közigazgatási jogtudománnyal érintkező lényegesebb új, illetve visszatérő (inter)diszciplínák felsorolására és azok csoportosítására vállalkozom, *negyedikként* a teológia és a vallástudomány területeinek

joggal való összekapcsolódása körében tisztázok néhány elvi-elméleti előkérdést, *ötödikként* pedig felhozok néhány, a tudományos életből vett példát is ezeknek a kapcsolatoknak a már létező formáira – elsősorban a hazai, kisebb részben a nemzetközi tapasztalatok és szakirodalom alapján.

2. Fogalommeghatározások

Érdemes a *jogtudomány és a közigazgatási jogtudomány* átalakuló fogalmaival kezdenünk a fogalmi megalapozást, tisztázást. Témánk szempontjából is lényeges előkérdés, hogy az elfogadott jelentéstartományok tekintetében egy jelentős és tartós bővülés figyelhető meg: „Bár hagyományosan a jogtudományi munka szíve a hatályos jogra vonatkozó fogalmi tisztázó (jogdogmatikai) elemzés, a jogtudomány nem csupán jogdogmatikai kutatásokat végez. [...] [J]ogtudományként fogjuk fel a jogtörténeti [...], valamint a jogbölcséleti, továbbá a *de lege ferenda*, az empirikus, és a jogra vonatkozó politikai filozófiai kérdésfelvetéseket is” – írja Jakab és Menyhárd.¹ A *közigazgatási jogtudományról* szólva (de akkor sem tévedek nagyot, ha a közjogtudomány kapcsán fogalmazom meg ezen állítást) a lényegesebb változások közé tartozik, hogy – túl az élet- és jogviszonyok komplexebbé válásán – a tételes jog mennyisége elérte azt a szintet, hogy nem csupán az átlagos állampolgár, de a területtel szakmai alapokon foglalkozók számára sem áttekinthető, befogadható annak jogalkalmazói gyakorlatot is magában foglaló teljessége – olyannyira, hogy a közigazgatás egészére vonatkozó naprakész tudással még a különféle digitális megoldások segítségével is csak korlátozottan rendelkezhetünk már. Ez legalább két dolgot eredményez (a közigazgatási jogtudomány belső átalakulásában is): egyfelől fokozódó specializációt, másrészt pedig – egyfajta ellenhatásként – azoknak a *klasszikus* jogtudományi nézőpontokon kívüli átfogó magyarázatoknak a keresését, amelyek alkalmasnak tűnnek az újabb jelenségek valamifajta rendszerező magyarázatára. Azt látjuk, hogy *új-régi (szub)diszciplínák, nem klasszikus érintkező vagy határterületek megjelenése és beépülése révén magának a közigazgatási jogtudománynak a terrénuma táguul, bővül új, „bevett” kutatási tárgyakkal, módszerekkel, megközelítésekkel – vadonatúj közmegegyezéseket is körvonalazva ezekkel kapcsolatban. S bár a minket*

1 JAKAB András – MENYHÁRD Attila: *A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai*. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015, 25-26.

körülvevő világ tényei – s ezek között a közigazgatás működésének tényei is – egy „felfordult” világban is jogi úton egyneműsíthetőek és kommunikálhatóak a legkönnyebben, Balázs István már 2015-ben egyenesen odáig megy, hogy a legutóbbi időkre vonatkozóan a közigazgatásra vonatkozó leírási kísérletek körében a közjogtudomány dominanciáját is kétségbe vonja: „Ugyanakkor már a közigazgatási jogtudomány fejlődésének korai stádiumában világossá vált, hogy a közigazgatás törvényszerűségei csak a rá vonatkozó joganyag vizsgálatával és dogmatikai feldolgozásával nem érthetőek meg és nem is fejleszthetőek. A több tudományág komplex módszereit alkalmazó közigazgatás-tani irányzatok ezért mindig is kiegészítettek a közigazgatási jogtudományiakét, sőt a XX. század második felétől a közigazgatás-tudományon belül meghatározóvá váltak”.²

A *vallástudomány* fogalma kapcsán is elmondható, hogy ha igaz az, hogy a minket körülvevő világ jelenségei a legkönnyebben jogi úton egyneműsíthetőek, ha a kérdéseimre a legrövidebb, egyúttal már érdemi válasz mindig (!) a jog válasza biztosítja, akkor a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. a 7/A. § (2) bekezdése rendkívül találó lesz akkor is, amikor – a vallástudomány tartalmának megalapozásához – a vallás fogalmát, lényeges tartalmi elemeit kutatjuk: „A vallási közösség olyan világnézethez kapcsolódó tevékenységet folytat, amely természetfelettire irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére vonatkoznak, valamint sajátos magatartáskövetelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja (a továbbiakban: vallási tevékenység)”. Ebből a definícióból pedig hézagmentesen kinyerhető a vallás fogalma. Terjednek ugyan azok a megközelítések is, amelyek a vallás klasszikus fogalmának elhagyását vetik fel, s inkább a valláshoz hasonló, annak helyébe lépő jelenségek feltárására, azok gyakorlati formáira koncentrálnak,³ de a vallás klasszikus fogalmának teljes feladása – álláspontom szerint – indokolatlan, sőt kontraproduktív lenne. A vallástudomány – a fentiekre is tekintettel – a vallást tárgyának tekintő, a vallási jelenségek gazdag sokféleségét

2 BALÁZS István: A jogtudomány helye, szerepe, haszna a közigazgatási jogtudomány szemszögéből. *MTA Law Working Papers*, 2015/25, 3.

3 „A more modest reading of this small book could indeed be that the religious and the secular are not two boxes in which everything easily fits. There is rather a continuous scale from one to the other, with many shades in between. A more radical – and in my opinion less ambiguous – reading could be that the word ‘religion’ itself is so vague that it should not be used at all.” NYÍRKOS, Tamás: *Secular Religions – The Key Concepts*. London, Routledge, 2024, 9.

komplex módon, az ágazati szaktudományok egész sorára támaszkodva vizsgáló profán, a hit előfeltevéseit és a teológia megfontolásait felfüggesztő, illetve azokat a társadalomtudományokkal szemben támasztott általános elvárások szerint alkalmazó, nem teisztikus hagyományokkal is foglalkozó⁴, szintetikus és lényege szerint leíró társadalomtudomány, amelynek fő célkitűzése a vallási jelenségek számbavétele és az ezeket vizsgáló tudományágak tematikusan közös eredményeinek összefoglalása, módszereinek és felismeréseinek felvonultatása. A vallástudomány fogalma így egyszerre jelenti a vallás vizsgálatában nyert interdiszciplináris felismerések összegzését, de azoknak az ágazati szaktudományoknak a szintézisét is, amelyek saját módszereikre és előfeltevéseikre hagyatkozva vállalkoznak a vallási valóság egy-egy dimenziójának elemzésére. Az így felfogott vallástudomány fő diszciplináit a vallásfenomenológia, a vallástörténet, a vallásfilozófia, a valláspszichológia, a vallásszociológia, a vallásetnológia és a vallásföldrajz jelentik.⁵

A *teológia* (magyarul hittudomány) egyszerre valamely vallás tudományos igénygel fellépő, logikai formába öltöztetett tanrendszere, illetve az adott vallás kinyilatkoztatáson alapuló saját tanításának rendszeres és a teljes hitrendszer felölelő vizsgálata. Másként: az isteni kinyilatkoztatáson alapuló hit megértésére irányuló tudomány. Alapállása szerint nem csak elméleti, hanem kifejezetten gyakorlati tudomány, mert a célja Szent Bonaventura szavaival *ut boni fiamus*, 'hogy jókká legyünk' s elnyerhessük az örök üdvösséget.⁶ Fontos, hogy teológiáról elsősorban a keresztény vallás keretein belül beszélhetünk.⁷

A teológia és a vallástudomány kapcsolatáról elmondható, hogy „míg a teológia számára a vallástudomány a kezdetekkor nem jelentett különösebb kihívást, a vallástudomány számára a teológia határai és az ezeken túli vallási-kulturális tematika jelentette az elsődleges tudományos problémát. Ebben a kezdeti fázisban felerősödött a különböző tudományágak (elsősorban a filológia és a történettudomány) felértékelése a vallástudományi vizsgálódásban. Ez interdiszciplináris momentum” – írja Máté-Tóth András.⁸

4 LIVINGSTON, James C.: *Bevezetés a vallástudományba*. Budapest, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2021, 31.

5 https://vallastudomany.blog.hu/2013/05/07/udvozlunk_a_blog_hu-n_15979 (2025. 04. 12.)

6 <https://lexikon.katolikus.hu/T/Teol%C3%B3gia.html> (2025. 04. 12.)

7 MÁTÉ-TÓTH András: *Teológia és vallástudomány. Keresztény Magvető*, 2008/1, 47.

8 Uo. 48.

Így el is jutottunk az *interdiszciplinaritás* fogalmának meghatározásához: a döntő mozzanat – a multidiszciplinaritással szembeállítva legalábbis – az érintkező tudományok érdemi egymásra hatása, azaz a kutatási tárgyakban, alkalmazott módszerekben, illetve az eredményekben is tetten érhető tudományos hatás, amely révén a kettő vagy több diszciplína alkalmazása a részek pusztá összességénél többre vezet. Azaz nem csupán ugyanarról a témáról tartanak többen is, saját tudományterületük felől közelítve előadást, hanem az összekapcsolódás folyamatszerűvé válik: az elhangzó vagy leírt állításra reflektál a másik terület képviselője, és így az egymásra gyakorolt érdemi befolyás is detektálhatóvá válik.

3. A modern tudomány általános sajátosságai, melyek külön-külön és együttvéve is az interdiszciplinaritást erősítik a jogtudományokban

E fejezetben röviden, felsorolásszerűen azokat az okokat sorolom fel, amelyek általános kortünetként és befolyásoló tényezőkként hajlamosítják a (jog)tudományokat a korábbi diszciplináris határok lebontására, azaz közvetve, a tágabb kontextusokat is érzékeltetve is kísérletet teszek annak valószínűsítésére, hogy a közigazgatási jogtudomány erősödő kapcsolata a teológiával, vallástudománnyal stb. valamilyen mértékben időszerűnek és szükségszerűnek tekinthető. A társadalomtudományokat és azon belül is a jogtudományokat érintő változások közül különösen az alábbiak érdemelnek kiemelését:

1. A jog belső multidiszciplinaritásának erősödése külön is említendő, a szabályozott életviszonyok kapcsán egyre több jogterület válik összetett, komplex területté jogági nézőpontból is. Ez a körülmény pedig magával hozza a különféle jogtudományi ágak fokozódó együttműködését is.
2. Új kutatási tárgyak és témák kerülnek előtérbe. A *fenttarthatóság*, *reziliencia*, *digitalizáció*, *mesterséges intelligencia*, *integritás*, *identitás* és más hasonló témák kiszorítják, illetve új kontextusokba helyezik a klasszikus(abb) vizsgálati tárgyakat. A konkrét intézmények vizsgálatából kiinduló megközelítések helyett egyre inkább egy-egy minőségként, elvárásként, elvként megjelenő elvontabb, átfogó fogalmak mentén végezzük a kutatásokat – és éppen az egyetlen diszciplína által kisajátított fogalmi kontúrok és tartalmak hiányában ezek a kutatások csak a jog eszközeivel, sőt, elsődlegesen a jog eszközeivel egyre kevésbé elvégezhetőek!
3. Jelentős változás az is, hogy a kutatások sem (hagyományos) diszciplínához kötődnek, hanem elsősorban – egyre inkább interdiszcipli-

lináris – *projektek* mentén épülnek fel. Nem klasszikus tanszékekre és más hagyományos tudományos 'egységekre' alapítottan indulnak el kutatások (már nem feltétlenül ezek jelentik a kutatások szilárd kiindulópontját, origóját), hanem diszciplína helyett a projekt válik központi rendezőelvvé.

4. *A kutatások egyre inkább a szélesebb szakmai és társadalmi nyilvánosság felé törekednek* – vagy mert harmadik generációs egyetemként tudatosabbá válik saját tudásvagyonának felhalmozása és hasznosítása körében az adott intézmény, vagy mert az egyén próbálja növelni önnön láthatóságát. Ezek a törekvések közvetlenül hatnak magukra a kutatásokra is, a kutatási tárgyak körére, a felhasznált módszerekre és az eredmények közvetítésének csatornáira, továbbá a megszólított diszciplínás területek körére. A tudománynépszerűsítés 'hirtelen' elfogadott funkciójává válik a (köz)jogtudománynak (is), s mert a szűken vett jogi tartalmak önmagukban 'szárazak', nehezen jeleníthetők meg a megszólítottak érdeklődését tartósan fenntartva, így óhatatlanul előtérbe kerülnek más diszciplínák eredményei, bevett megközelítései, csatornái is. A tudományos ismeretterjesztés 'hirtelen' válik lényegessé, s az eredmények prezentálása ki kell, hogy lépjen az egyetemi típusú tudásátadás keretei közül – ami egyszerre jelent formai, a tudás megjelenítését, hozzáférhetőségét illető, s legalább annyira tartalmi megújulási igényt, amennyiben a laikus érdeklődő vagy teljesen tájékozatlan személyek elérése csak általuk is értelmezhető, ismert tények közvetítésével, azaz más tudásszférák eredményeinek alkotó felhasználásával lesz lehetséges.
5. A tudományok saját terrénumukat gyorsulva bővítik, ennek nyomán pedig egyre több időt emészt fel – még annak képviselői számára is – annak a naprakész ismerete, hogy éppen mivel is foglalkozik az adott diszciplína. Képviselői folyamatosan vizsgálják az érintkező és újonnan kialakuló interdiszciplínás területeket, segéd- és rész tudományokat, határterületeket, mindez pedig növeli az önreflexivitás igényét és az önmagára figyelő tudomány erősödésének lehetőségét. Ám éppen a nagyszámú adat nyomán nem elégségesek a „bevett” módszerek, segítségül kell hívni más területek eredményeit és módszereit is: egyebek mellett – *miután már senki sem képes a teljes kortárs szakirodalom elolvasására* – terjednek és intenzívebbé válnak a bibliometriai és egyéb – leginkább a szkenneléshez, „letapogatáshoz” hasonlatos – módszerek, amelyek a vizsgált területen, illetve azzal összevetve a

társterületeken felméri a külső-belső hatásokat és folyamatokat, vállalkozva például a vizsgált területe(ke)n megjelent folyóiratcikkek hivatkozási trendjeinek elemzésére.⁹ Olyan terjedelműek már a tudás-szférák, diszciplináris területek, hogy egyre inkább csak 'letapogatni' lehet a kontúrokat, újdonságokat – teljes áttekintéssel vagy kizárólag saját olvasmányélményekkel szerzett tudással már nem rendelkezik egyetlen tudós sem...

6. A gyakorlat elemzése ma már nem korlátozódhat a jogesetek elemzésére a közigazgatási jogtudomány területén sem: a szociálpszichológiai, politikatudományi stb. aspektusok minden lehetséges vonatkozásban előtérbe kerülnek a tudományos igényű feldolgozások során is, ugyanis a politikai fogyasztók, ügyfelek és bírák, illetve ügyintézők interakcióinak egy jelentős része (többsége?) nem jelenik meg a közigazgatási hatósági eljárásokban, illetve perekben és az azokra vonatkozó, jogi típusú leíró, illetve értékelő vizsgálatokban. A jog – és az azzal foglalkozó, annak szabályosságait kutató jogtudomány – a jogot ismerő, elfogadó, értő, racionális, befolyásolható és érdekvezérelt emberekre készül fel, de ez egyre kevésbé van így a 'való világban'. Az interdiszciplináris megközelítéseknek is igen gyakran éppen a jogsértés nyit utat: annak értelmezése, és az arra adott hatékony válasz igénye olykor szükségessé teszi a kilépést a megszokott jogi környezetből és gondolkodásból – külső, pótlólagos impulzusok, eszközök és tudományos eredmények jelennek meg és válnak megkerülhetetlenné.
7. *Az ex post facto jogalkotás helyett az ex ante szabályozás lehetőségeinek és formáinak bővülése figyelhető meg – egy válságkorszakban a jogalkotás sem lehet már kizárólag kényelmes, követő jellegű.* Itt említendő egy sajátos helyzet is: a jog által tételezett különféle idősíkok hangsúlyossá és párhuzamosan létezővé válása, a jog idődimenziójának átalakulása következik be, olyan intézmények és jelenségcsoportok révén, mint a következő generációk jogai, vagy éppen a történeti alkotmány.... A következő generációk jogaira, érdekeire való figyelmezés révén a problémák értelmezése és megoldása időben is áthelyeződik a jövőbe, míg a másik végletet a történeti alkotmány vívmányainak

9 Lásd például: LEPERE-SCHLOOP, Megan – NESBIT, Rebecca: The nexus of public administration, public policy, and nonprofit studies: An empirical mapping of research topics and knowledge integration. *Public Administration Review*, 2023, 83 (3), 486-502.

figyelembevételére jelenti¹⁰ – így a több idősík megjelenése és egyidejű jelenléte a jog, a jogtudomány és kifejezetten a közigazgatási jogtudomány „tektotikus mozgása” körében is értelmezendő jelenségekké alakulnak át.

8. A fejlett nyugati világ egyetemében hangsúlyos forrása az új, tipikusan társadalomtudományi interdiszciplináris területek megjelenésének a hallgatói mozgalmakat, követeléseket leképező kurzusok, tartalmak és fogalmi hálók nyomán megjelenő új interdiszciplináris területek köre is. Míg a modern interdiszciplinaritás a diszciplináris törésvonalak és a szakzsargonok felszámolásáról, de legalábbis utóbbiak közelítéséről álmodott, addig az újabb posztmodern interdiszciplinaritás tiszteltben tartja a különbséget és a heterogenitást, de több tucatnyi új interdiszciplináris területet hoz létre, úgy mint *black studies*, *women's studies*, *media studies*, *cultural studies*, *postcolonial studies*, *science studies*, *disability studies*, *body studies*, *queer studies*. Sőt, ezek az új diszciplináris területek megkérdőjelezzik egyrészt a hagyományos ember- és társadalomképet, továbbá eredményeiket – tudatosan – kiviszik az egyetem falai közül, alternatív, a korábbiaktól eltérő tudásszférákat, színtereket kialakítva a tudományos (jellegű) eredmények disszeminálása érdekében. Frivaldszky egy korábbi írásában a következőket írja: „A központi rendezőelv nélküli korban fogant modern és »posztmodern« társadalomelméleti koncepciók jellemzője, hogy az ember filozófiai-erkölcsi természetéről nem (vagy csak kevésbé) vesznek tudomást, illetőleg a társadalomintegratív erőkhöz kötődő helyes társadalmi együttélés, rend elveit nem firtatják, s így a működőképes társadalmi rend teoretikus megalapozásáról is lemondanak”.¹¹ Ropolyi szerint a posztmodern pluralizmus lényege éppen az átfogó filozófiai világképekről való lemondás, az összes emberi tapasztalatot átfogó „nagy elmélet” deklarált hiánya, amiből okszerűen következik a „szituációhoz kötött” igazságokat felkínáló és a valóságok sokaságát egyenértékűnek elfogadó attitűd.¹²

10 Ehhez lásd: RIXER Ádám: *A vívmány-teszt*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018.; és RIXER Ádám: *A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai. Jogelméleti Szemle*, 2011, 12 (3), 1-40.

11 FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007, 382.

12 ROPOLYI László: *Technika és etika*. In FEKETE László (szerk.): *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, 270.

4. A közigazgatási jogtudománnyal érintkező lényegesebb új, illetve visszatérő (inter)diszciplínák és azok csoportosítása

Melyek tehát azok az új-régi diszciplináris területek, melyek ma leginkább alátámaszthatják, kiegészíthetik, illetve átértelmezhetik a közigazgatásra vonatkozó hagyományosabb jogtudományi megközelítések eredményeit? Korábbi munkámban már foglalkoztam azokkal a (szub)diszciplínákkal, új interdiszciplináris területekkel, amelyek az elmúlt egy-két évtizedben váltak hangsúlyossá a közigazgatástudományok, és a legtöbb esetben a közigazgatási jogtudomány számára is.¹³

Ezek leginkább az archontológia mint történeti segédtudomány, a filozófia¹⁴ (a közigazgatásra irányadó jogi normák és a valós működés tényei közötti valamifajta *filozófiai* szintézis újbóli megteremtésének kényszere miatt), a hungarológia,¹⁵ az identitástudomány, az integritástudomány, a kormányzástan (governológia), a közigazgatási kommunikációtudomány, a jog és szépirodalom irányzat, illetve ennek leágazásaként a közigazgatás és szépirodalom diszciplína, a nyelvtudomány, a pszichológia és a digitális tudományok.¹⁶

13 RIXER Ádám: *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2020, 71-90.

14 Filozófia és szaktudomány összekapcsolódásának lehetőségeiről szólva Veress általánosságban jegyzi meg, hogy „[a]z 'inter' közegében valósulhat meg és mutatkozhat meg ténylegesen a filozófia igazi 'alkalmazottsága', az, hogy az alkalmazott filozófia valójában nem lehet más, mint interdiszciplináris kutatás. És ugyancsak itt válik meghaladhatóvá a szaktudományos kutatások végletes elidegenedettsége a filozófiától, és mutatkozhat meg újból a tudomány a maga tiszta lényege és értelme szerint, mint filozófiai alkotás”. VERESS Károly: *Az interdiszciplinaritás problémája*. 2008, 206. http://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/29502/EME_EM_2015-1_013_Veress-Karoly_InterdiszciplinaritasProblemaja.pdf?sequence=1 (2017. 08. 28.)

15 A közigazgatás fogalmának kibővülésével, a határon túli magyarokkal kapcsolatos autonómia-viták és érdemi közigazgatási feladatok megjelenésével, az állam és a közigazgatás tudatos közösségépítő és a magyar kultúra hangsúlyosabb külhoni megjelenítését célul kitűző közpolitika megjelenésével új határtudományok, interdiszciplínák is érdemi szerepet kapnak a közigazgatás és a közigazgatási jog vizsgálatában.

16 A digitális jelenségek léte már önmagában is a tudomány átalakulását hozza magával: „The ongoing digitization of culture and society and the ongoing production of new digital objects in culture and society require new ways of investigation, new theoretical avenues, and new multidisciplinary frameworks. PETERSSON, Sonya, and FORS, Uno: *Introduction: Digital Human Sciences as a Field of Research*. In: PETERSSON, Sonya (ed.): *Digital Human Sciences: New Objects—New Approaches*. Stockholm, Stockholm University Press, 2021, 1.

4.1. Hogyan csoportosíthatjuk a közigazgatási jogtudománnyal érintkező újabb tudományterületeket?

Az új – a közigazgatási jogtudománnyal is érintkező, azzal érdemi kölcsönhatásba is kerülő – közigazgatás-tudományi rész tudományok, interdiszciplináris területek katalógusának felállításakor érdemes csoportosítanunk is ezeket:

- a) *talán a legkézenfekvőbb az önállósuló szakjogtudományok, mint amilyen az állami egyházjog említése;*
- b) *másrészt vannak jónéhány évtizede már jelen lévő, de a jelentőségüknek megfelelő helyet csak lassan „elfoglaló” (szub)diszciplínák (pl. közmenedzsment, politikatudományról leválasztott közpolitika, jogi szociálpszichológia);*
- c) *harmadrészt olyan önálló (segéd)tudományok, melyek korábbi pozícióik ’visszaszerzését’ célozzák meg (pl. filozófia);*
- d) *negyedrészt léteznek olyanok, amelyek a jogtudomány hagyományos és továbbra is hangsúlyos segédtudományainak új részterületeiként vagy közös interdiszciplináris területeiként bukkan(t)ak fel (pl. kormányzástan, viselkedési közgazdaságtan)*
- e) *ötödrészt pedig elvileg egészen új, intenzív önállósulást mutató (interdiszciplináris) tudományterületekkel is számolnunk érdemes (pl. közigazgatás és szépirodalom, integritás-tudomány, identitás-tudomány); és önállóan említendőik*
- f) *a nagy ernyő- vagy gyűjtődiszciplínák is, mint amilyenek például az önállósuló ’válság-tudományok’¹⁷, vagy a szintén rendkívüli ’kiterjedésű’ digitális tudományok is.*

Ezek egy része a közigazgatás-tudományok, illetve közigazgatási jogtudomány *vizsgálati tárgyainak megváltozása* (bővülése) miatt kerül(t) egyre inkább előtérbe (pl. a digitális közigazgatás); *mások pedig inkább az új módszerek, megközelítések, olykor oktatásmódszertani kényszerek eredményeképpen*

17 A generális jog és a különleges jogrendi források, valamint utóbbihoz képest is a tényleges jogalkalmazási gyakorlatok között jól érzékelhető és magyarázatokra szoruló távolság keletkezik: például a rendeleti kormányzás, az ideiglenesség, kivételesség látszata, utóbb pedig annak állandósulása filozófiai tisztázás nélkül nehezen kezelhető, hiszen a jogrendszerben a változás lesz a legállandóbb elem, ez pedig a korábbi megközelítések (vizsgálati tárgyak, módszerek) mentén – újabb háttérmagyarázatok nélkül – egyre nehezebben kezelhető.

mutatják be korábban nem látott oldaláról is a közigazgatás valamely területét, aspektusát, összefüggését (pl. közigazgatás és szépirodalom), megint mások pedig korábban is létezett megközelítések rendszerezetté válása révén léptek az önállósulás útjára (pl. integritás-tudomány).

Ez tehát az a tágabb – részben tudományrendszertani – keret, amelyben az újonnan érkező diszciplínák is elhelyezhetőek lesznek – adott esetben a vallástudomány és a teológia is.

4.2. Kapcsolat a teológiával és a vallástudománnyal. A kapcsolat általános előkérdései

Korábbi írásaimban is kifejtettem, hogy a különféle válságok hatására a társadalom egésze ma egyre inkább igényli a hatályos, tételes jognál stabilabb válaszokat. Ezt a folyamatot – a jog oldaláról – tekinthetjük természetjogi-asodásnak, vagy éppenséggel a valósággal való teljesebb kapcsolat¹⁸ (helyreállítási) kísérletének is. A „természetjog-ellenes erkölcsi relativizmusra”,¹⁹ a „posztmodern nihilizmusra” adott válaszként új – *relacionalista, közösségelvű és a különféle hagyományokat előtérbe állító – közmegegyezések kimunkálását, végső soron a közjó²⁰ új alapokra helyezését és egy újraértelmezett identitás megformálását igénylik*. Mindezen törekvések támaszok,

18 Amikor a valóság jelenségeinek okszerű értelmezése és/vagy az értelmezendő jogforrások helyes döntéshez vezető tartalmának feltárása, vagy egyáltalán a döntés alapjául szolgáló jogforrás „feltalálása” tartósan megnehezül, ez minden esetben új szakmai kihívásokat, végső soron mind a tudomány, mind pedig a jogalkalmazás számára stimuláló hatásokat is eredményez: „Az alkotmányjogász feladata, hogy a jogszabályok és az alkotmányos valóság között egyensúlyt hozzon létre, oly módon, hogy a szabály és a valóság között létező dialektikus konfliktust a kreatív alkotmányértelmezés módszerével mindaddig megpróbálja feloldani, amíg sem a valóság a jog sérelmét, sem a jog a valóság meghamisítását nem vonja maga után.” LEIBHOLZ, Gerhard: *Constitutional Law and Constitutional Reality*. In: COMMAGER, Henry Steele et al. (Hrsg.): *Festschrift für Karl Loewenstein: aus Anlass seines achtzigsten Geburtstages*. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, 308. Idézi: FRÖCHLICH Johanna: *Az alkotmányértelmezési módszerek igazolása*. PhD-értekezés (műhelyvita előtt benyújtott változat). Budapest, PPKE JÁK DI, 2017, 42.

19 FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Somogyi Pál László ford. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994, 471.

20 Az új klasszikus természetjogi koncepcióban a jog egy olyan döntési szabályozó (*decisive regulator*), amely „[K]onkluzív, s amelyet kizárólag egy olyan morális kötelezettség írhat felül, amely rám itt és most olyan erővel vonatkozik, hogy annak a jogi kötelezettséget felülíró voltát a közösség bármelyik másik, a közjót szem előtt tartó tagja elismerné”. FRÖCHLICH i.m. 47., 144. lábjegyzet.

tudományos és politikai alapok után kiáltanak, sőt – éppen a jog kiüresedése, képlékennyé és instabillá válása, a generálpreventív hatás elenyészése miatt – ennél nagyobb kívánsággal állnak elő: a morál és a jog „intézményes” közelítésére tesznek javaslatot,²¹ egyre gyakrabban az egyedüli lehetséges alternatívaként ragadva meg ezt az igényt. *Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy korunk válsága(i) sem elsősorban gazdasági természetű(ek), sokkalta inkább morális, erkölcsi eredetű(ek).*²² *Válságkorszakokban, az egyébként a filozófiai kérdésfeltevéstől, a filozófiai reflexiótól idegenkedő, a leíró szaktudomány igényével fellépő társadalomelméleti diskurzusból – ahogyan erre a korábbiakban is utaltam – egyre nehezebb kirekeszteni olyan kérdéseket, amelyek nem a működés módjával, hanem értelmével (tehát az értelmezés kereteivel) kapcsolatosak.*²³ Úgy tűnik, hogy ma is létezik egy – gazdasági és egyéb típusú válságok által is táplált, sőt felerősített – természetes jog- és igazságérzet, valamifajta társadalmi-politikai lelkiismeret, amely a hatályos tételes jognál szilárdabb kereteket kíván a társadalom számára, s amely számára biztos fogódzót ma olyan fogalmak ígérkeznek, mint *keresztény erkölcs, keresztény kultúra*²⁴, *történeti alkotmány* vagy éppen *nemzeti identitás, alkotmányos identitás*.²⁵

21 Finnis szerint „Annak érdekében, hogy a jog normatív legyen, erkölcsi alapokon kell nyugodnia. Az erkölcs olyan értelemben bír tekintéllyel, hogy a norma erkölcs általi megkövetelése révén (adott esetben döntő) indokot biztosít a döntéshozónak, hogy eleget tegyen neki. Ha az erkölcsnek tekintélye van, és a jogi normák szükségszerűen morális alapokon nyugszanak, akkor a jog is tekintéllyel bír.” FINNIS, John: *A Grand Tour of Legal Theory*. In: FINNIS, John (ed.): *John Finnis, Philosophy of Law. Collected Essays*. IV. Oxford, Oxford University Press, 2011. Idézi: FRÖHLICH i.m. 47–48.

22 Vízi E. Szilveszter: *„Az erkölcs mindennek az alapja”*. In: HANKISS Elemér – HELTAI Péter (szerk.): *Münchhausen báró kerestetik*. Budapest, Médiavilág, 2009, 363. Kifejezetten Magyarországra vonatkoztatva Bús Balázs a következőket mondja erről: „A magunk mögött hagyott 20 évet, tagadhatatlan jóléti előrelépései, növekvő fogyasztása és az emberi szabadságjogok bővülése mellett is olyan, a társadalmat belülről feszítő problémák terhelik, melyek eredetét a morál meggyengülésében érdemes keresni”. Bús Balázs: *Morális rendszerváltásra is szükség van*. In: SIMON János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog*. Budapest, Konrad Adenauer Stiftung, 2011, 13.

23 LÁNYI András: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle*, 2012/1, 107.

24 Ehhez lásd SCHANDA Balázs: Magyarország keresztény kultúrájáról. *Pázmány Law Working Papers*, 2018/8, 1-5. A kérdéskör újabb irodalmából lásd még BERKES Lilla: *Lehetséges állami beavatkozások Magyarország keresztény kultúrájának védelmében. Iustum Aequum Salutare*, 2024/3, 5–16.

25 RIXER Ádám: *A történeti alkotmány helye mai jogunkban*. Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely Vitasorozatának 1. kötete. Budapest, KRE ÁJK, 2012, 45.

Nehézségeink – a vizsgált téma tekintetében is – részben abból adódnak, hogy a jogpozitivisták alapokon álló jogi dogmatika számára – egzakt tételesjogi rendezés hiányában – ezen szókapcsolatok, s más hasonló fogalmak jelentéstartalmai nehezen hozzáférhetőek. Drinóczi jegyzi meg, hogy az, hogy „[A] »népnek« van-e, s ha igen, miben áll az esetlegesen alkotmányi deklarációt is igénylő identitása (önazonossága), [...] minden bizonnyal csak a jogtudományon túlmutató, más tudományágakkal való szakmai diskurzus eredményeként alakulhat ki”.²⁶

Egy lényeges feszültség azonosítható tehát: *egyrésről* a modern, szekuláris és nem totalitárius államoknak sajátossága, hogy joguk saját igazolási kényszerei ellenében is szelektív zártságot mutat, illetve érdemi rendszerautonómiára tett szert (ezt hívjuk a jog önreferenciális zártságának, amikor is a jogi jelenségek magyarázatai körében kizárólag előzetesen már jogivá transzformált érveket fogadunk el).²⁷ *Másrészt* azonban – egyetlen példát segítségül hívva – a 2 Timóteus 3:16 alapján „A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre”. Azaz, ha ezen meggyőződés birtokában bármit is szeretnék normativizálni a saját életemben, vagy másokéban, esetleg – a példa kedvéért – a tudományosan figyelembe vehető tények, viszonyítási pontok közé is szeretném beilleszteni az adott kérdés bibliai vonatkozásait, úgy azt a kérdést kell megválaszolnom, hogy milyen feltételekkel kerülhet sor erre? Másként fogalmazva a tudományos diskurzusban megjelenhetnek-e, s ha igen, úgy milyen módon jelenhetnek meg a Biblia által kínált világ-, intézmény- és válságmagyarázatok?

Hogyan békíthető össze a két megközelítés és gondolkodásmód? A fentebb leírtak már előre vetítik, hogy a tudomány változó külső társadalmi környezete a megszokott magyarázatok megkérdőjeleződéséhez vezet, egyúttal megnyitja az utat új magyarázatok előtt is. Nemrégiben megjelent munkájában Rasmusson utal arra, hogy egyes protestáns mozgalmak – így az anglikán egyházból kivált disszidentek – államot és erkölcsöt alakító hatása a 17. századi Angliában nem csak teológiai (tanításbeli) alapokon nyugodott, de – azok mellett, és azokból is táplálkozva – a korábbi hangsúlyokat áthelyező sajátos gyakorlatok, intézményes megoldások révén és a *speciális történelmi körülmények miatt* voltak képesek kifejtetni ezt a

26 DRINÓCZI Tímea: Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának? *MTA Law Working Papers*, 2016/15, 2.

27 Uo. 4.

jelentős hatást.²⁸ Némileg megfordítva, és napjainkra adaptálva az érvelést: lehetséges, hogy a válságok, a sajátos történelmi körülmények (pl. permakrízis) ma is igénylik a teológia egyes válaszait, válaszkísérleteit, és fel is értékeli, ha úgy tetszik: előtérbe tolják azokat – különösen, ha azok kielégítő válaszokat kínálnak, illetve egyes állításaik más tudományok eredményei által is megerősítést nyer(het)nek.

Az *első válasz* a fenti kérdésre (arra ti. hogy hogyan békíthető össze a két megközelítés és gondolkodásmód) az, hogy a jog és teológia újbóli egymásratalálása közvetett, 'többlépcsős' formában látszik lehetségesnek: ahhoz, hogy a kortárs tudomány *komolyan vegye* pl. a teológia mondanóját, eleve komolyan kel vennie annak lehetőségét, hogy van olyan egységes tudomány, jelesül a *filozófia*, mely az ember erkölcsi, érzelmi és racionális világait szerves egységbe foghatja.²⁹ A teológia, mint tudomány nem állhat fenn olyan fundamentum – jelen esetben a filozófia – nélkül, amely a teológiát összekapcsolja a szaktudományok legégetőbb problémáinak elméleti feldolgozásával.³⁰ Amikor a bármely kérdésben irányadó jogi és egyéb (pl. etikai) normák és a valós működés tényei közötti *filozófiai* szintézis újbóli megteremtése is – részben tudományos – feladattá válik, ennek a feladatnak az elvégzése során valós lehetőségként merülhet fel a teológia segítségül hívása is.

Prognosztizálható tehát, hogy ez a kapcsolódás folyamatszerűen – azaz nem egyik pillanatról a másikra – megy majd végbe, oly módon, hogy abban a filozófiának is jelentős szerep jut(hat) majd. A filozófia – a jogtudomány hagyományos segédtudományaként – maga is egyre látványosabban törekszik arra, hogy visszanyerje régi kapcsolatát a joggal, jogtudománnyal, s ennek révén egyfajta 'szálláscsinálójává' lehet a teológiának, illetve *talán* a vallástudománynak is.

A továbbiakban – az egyszerűség kedvéért – a teológia és a vallástudomány elválasztására nem fogok kifejezetten törekedni. Ahol ez feltétlenül indokolt, ott ezt megteszem, de a leglényegesebb kérdés – amely össze is köti a két területet – továbbra is az, hogy a vallással összefüggő tények (akár a vallási gyakorlatra vonatkozó, akár annak tanításbeli tartalmát érintő eredmények) hogyan és milyen feltételekkel válhatnak a jogtudományi diskurzus (teljesjogú, teljes értékű) részévé. A dolgozattal

28 RASMUSSEN, Arne: Dissenter Protestantism and moral and social change. *Verbum et Ecclesia*, 2024, 45 (1), 1.

29 MEZEI Balázs: *Vallás és hagyomány*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003, 26.

30 Uo. 27.

kapcsolatos egyik leglényegesebb előkérdés, hogy elfogadható-e a köz-igazgatás-tudományok új (határ)területeként – ha úgy tetszik: saját jogú résztudományaként – a teológia. Másként fogalmazva: mitől lesz egy érvelés tudományos (mikor bízhatunk az abból levont következtetéseinkben) vagy éppen tudománytalan? Nem belemenve a *demarkációs* (határvonal-kijelölő) probléma körüljárásába,³¹ jelezzük, hogy a (jog)tudomány – különösen tőlünk nyugatabbra – már jó ideje elfogadja azt a vizsgálati lehetőséget, amely valamely jogintézményt, illetve szerepkört nem a hagyományos megközelítések valamelyikében tárgyal – azaz pl. intézménytörténeti bevezetés után tárgyalva a hatályos joganyagot –, hanem a Biblia egyes elvei, tanításai fényében.³²

Livingston szerint *a teológia más társadalomtudományokhoz való kapcsolódásának egyfajta diszciplináris minimuma* a nyitottság a történelem- és irodalomkritika eredményeire, illetve az említett területekkel való diskurzusra való nyitottság.³³ Ehhez azt is hozzáfűzi, hogy ahhoz, hogy egy téma feldolgozásával kapcsolatban akadémiai tevékenységről beszélhessünk, bizonyos kritériumoknak teljesülniük kell: 1) a tudományos diskurzus csak mindenki számára elérhető hivatkozási anyagra épülhet, illetve 2) a feldolgozásban a kritikai vizsgálat valamilyen formában jelen kell, hogy legyen, azaz „Az akadémiai tevékenység nem állhat meg a vallási meggyőződések áthagyományozásának szintjén”, illetve „Tudományként a teológiának képessé kell válnia arra, hogy értelmezési vitákban eltérő álláspontokat ütköztessen egymással”.³⁴ Minden tudományos meggyőződést hipotézisként érdemes kezelnünk, miközben ezek a hipotézisek belső koherenciával kell, hogy rendelkezzenek, és egyértelműen vizsgálhatóak kell, hogy legyenek – s ha ez megvalósul, a tudományos diskurzusba való bekapcsolódás is lehetséges.³⁵

A modern jog szerepfelfogását tekintve önkorlátozó, zárt rendszere hagyományosan elzárkózik annak akár csak közvetett vizsgálatától, hogy mi is lenne az ember célja a világban; önnön feladatának azt tekinti, hogy a versengő felfogások, életprogramok valamifajta egyensúlyát, konfliktus-

31 KUTROVÁTZ Gábor – LÁNG Benedek – ZEMPLÉN Gábor: *A tudomány határai*. Budapest, Typotex Kiadó, 2008.

32 Ehhez lásd például: FORT, Timothy L.: A Jurisprudence of Faith: An Experiment In Using Theology to Interpret Jurisprudence. *The Catholic Lawyer*, 1985, 30 (1), 22-47.

33 Livingston i.m. 32.

34 Livingston i.m. 31.

35 Uo.

mentes és párhuzamos egzisztálását biztosítsa. Arra a döntő kérdésre, hogy „Miért kellene bármihez, bárkihez is igazodnom; miért is kellene alávetnem magamat bármifajta hatalomnak?” – a XX. század döntően azt a választ adja, hogy azért, mert az embernek vannak bizonyos „természetes” törekvései (pl. gyermeknemzés, család védelmezése, túlélés biztosítása stb.), melyek szükségképpen kapcsolódnak a „természet” (bármit is értsünk alatta) általánosabb, elvont céljaihoz.³⁶ Az ezen természetes törekvéseket és célokat leíró szabályokból áll össze a „köznapi” természetjog. A keresztény természetjog egy lépéssel továbbmegy ennél; emberi törekvések egyfajta plurális katalógusa helyett az ember célját (céljait) Istenhez köti; minden felvetést, legyen az jogiszabályozás vagy éppen kulturális érték, visszafordít, s kérdéssé transzformál: hogyan illeszkedik ez vagy az a dolog az ember elsődleges céljaihoz, Isten kereséséhez³⁷, illetve ahhoz, hogy mindennel, amit tesz, Istent dicsőítse.

A ma divatozó jogelméleti irányzatok, a jog szerepéről vallott felfogások, az általánosnak tekinthető jogászai gondolkodás és a szekularizált társadalom nyomása akár bátortalanná is tehetné azt, aki a XXI. században vállalkozik a Biblia bármely jogi természetű megközelítésben történő felhasználására. Mindazonáltal *elsődleges* tényként rögzíthetjük, hogy napjainkban a természetjogias felfogások lassú erősödésének is szemtanúi lehetünk, ami egyelőre csupán annyit jelent, hogy a természetjogi koncepciók a jogtörténet lapjairól részben átkerülnek a „jelen magyarázatai között érdemi lehetőségként is elfogadható” okfejtések közé.³⁸ Miért? Leginkább azért, mert a jog napjainkban megfigyelhető kiüresedése, testetlenedése, légiesedése több vonatkozásban is felveti azon normatípusok felerősödésének, illetve jogba történő újszerű behatolásának lehetőségét, melyek egyébként a modernitás közegében – látszólag – autonóm és másodlagos jellegük révén eddig csupán egyéni meggyőződésekként, illetve ezek közösségi élményeként egzisztáltak, s a jog korrekciójának általános igényével nem léphettek fel. „Világossá vált, hogy a jog bizonyos vonatkozásokban hiába

36 RIDDALL, John G.: *Jurisprudence*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 56.

37 Apostolok cselekedetei 17,26: „Az egész emberi nemzetséget is egy vérből teremtette, hogy lakjon a föld egész felszínén; meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs is messzire egyikünkől sem; mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.” (Új Protestáns fordítás)

38 RIXER, Ádám: *Religion and Law. Vallás és jog*. Budapest, KRE ÁJK, 2010, 145. Az újabb irodalomból ehhez lásd még DOMINGO, Rafael: *Theology and Jurisprudence: A Good Partnership?* *Journal of Law and Religion*, 2017, 32 (1), 79–85.

próbálta saját eszközeivel szimulálni, pótolni a társadalom erkölcsi szövetét, matériáját; a jog – egymagában, őt támogató, egyéb normatípusok híján – hiába próbál egy autonóm erkölcsi valóságot kreálni, a jog struktúrája [időnként] egészen egyszerűen túlterheltté és működésképtelenné válik”.³⁹ A jogtudomány és a közigazgatási jogtudomány figyelme is egyre inkább azon kérdés felé fordul, hogy hogyan is lehetséges a morális elvek – fokozottabb – behatolása a jog világába, olyan területeken is, ahol ezek szükségessége régóta hangoztatott tény, ám a tényleges inkorporáció nem vagy csak töredékesen ment végbe.⁴⁰

A jog és a tudás egyéb formái közötti dialógus kialakulásához *tehát* egy erőteljesen interdiszciplináris kiindulópont szükséges.⁴¹ Ez ma már többet jelent, mint a szociológia vagy a diskurzus-analízis módszereinek segítségül hívása a jogi folyamatok jobb megértéséhez, áttekintéséhez. Sokkalta inkább olyan új (tudomány)területek felé történő nyitás igénye fogalmazódik meg, melyek mindeddig nem, vagy csak alig érintkeztek a jogtudománnyal (kulturális antropológia⁴², teológia, vallástudomány stb.).

A társadalomtudományok még mindig valamifajta fiatalabb testvérként lépnek interakcióba az idősebb testvéreikkel, például a filozófiával és a teológiával, s ennek megfelelően a kapcsolat még mindig kialakulatlan, továbbra sem egyenrangú. A legfrissebb szakirodalom is nagy terjedelemben tárgyalja a kérdést, hogy a humán tudományok (ahol az említett két területet is elhelyezik) milyen módokon gyakorolhatnak hatást a társadalomtudományokra. Így Case és VanderWeele szerint a) új kutatási irányokat vázolhatnak fel, illetve a meglévő kutatások határait tolhatják kijebb, b) a társadalomtudományok által kiválasztott kutatási tárgyak fogalmi tisztázása körében jelenthetnek segítséget, illetve c) az empirikus

39 RIXER Ádám: *A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után*. Budapest, Patrocinium, 2012, 118.

40 Az újabb hazai szakirodalomban a filozófia és a közigazgatási jogtudomány megújuló kapcsolatára utal például Bordás is, amikor azt állítja, hogy *például* az integritás új fogalma egyenesen „[A]z állam [új] filozófiai – azon belül etikai – megközelítésének” köszönhető. BORDÁS Mária: Gondolatok a közigazgatás-tudománnyról. *Polgári Szemle*, 2012/3-6, 14.

41 SHERWIN, Richard: *Intersections of Law and Culture*. (A cross-disciplinary conference hosted by the Department of Comparative Literary and Cultural Studies, Franklin College Switzerland, Lugano, October 2, 2009.) Konferenciaelőadás.

42 Részletesebben lásd például FREEMAN, Michael – NAPIER, David (eds.): *Law and Anthropology*. Current Legal Issues 12. Oxford, Oxford University Press, 2010.

eredmények magyarázatai körében lehet szükség rájuk⁴³ – amellet, hogy a hatás természetesen kölcsönös, sőt, a ténytudományok értéktudományokkal való kapcsolata általánosságban is megkerülhetetlenné vált⁴⁴.

A jogbiztonság szempontját, a tételes jog nélkülözhetetlenségét a (keresztény) természetjog is teljes mértékben vallja, legfeljebb azt állítja, hogy – jelen esetben – a Biblia nem csupán egyes társadalmi és jogintézmények vonatkozásában magyarázó erővel bíró (kor)dokumentum, hanem olyan elsődleges normaanyag, amely az érvényesen létrejött jogi instrumentumok alkalmazhatóságát is kétségessé teheti. A Bibliának vagy más vallási szabálygyűjteménynek, s az ezekből leszűrt erkölcsi elveknek nincs közvetlen jogi kötőereje, illetén normatív ereje, ám ezek – közvetlen mögöttes hivatkozásként történő – hangsúlyos beépülése a jogrendszerbe (akár alapelvekként, akár a tételes jog más funkciójú részeként, akár pedig az értelmezés új módszereiként) két lényeges tényezőtől bizonyosan függ: a) az ilyen elkötelezettséggel élő jogászok és jogtudósok számától; b) a társadalmi katalizmák jellegétől és mértékétől. Előbbi (a) a tudományos közgondolkodás formálásában (a felvethető kérdések körének meghatározásában, azaz a tematizált tudományos közbeszéd tárgyainak megjelenítésében), utóbbi (b) pedig az értékválasztások tartalmi kényszere által erősítheti a természetjogi vonalat. Éppen a két említett szempont miatt nem lehetünk egészen biztosak abban, hogy „[E]gy mai természetjogi újjászületés kapcsán csakis érzékenységbővítésről, topikus érdeklődés kiszélesítéséről, szélesebb kultúránkba történő visszaágyazódásról lehet szó, és aligha egy új levezetés [Ableitung] vagy alárendelés [subordinatio] igényléséről, hiszen ez – legalább is mai tudásunk szerint – csakis egy pre-scientismusba vezethetne vissza.”⁴⁵ Ám bizonyosan helytálló az a megállapítás, miszerint „a kérdés tehát részben nyitott, és így elméleti érdeklődésünktől is választ várva teoretikus megalapozás után kiált.”⁴⁶

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy ma a többségi álláspont változatlanul nem elsősorban valamifajta vallási reneszánsz, egy megújuló hitélet következményeként tételezi a deszekularizációs hatásokat és a habermasi

43 CASE, Brendan – VANDERWEELE, Tyler J.: Integrating the humanities and the social sciences: six approaches and case studies. *Humanities and Social Sciences Communications*, 2024, 11 (1), 231.

44 Uo. 232.

45 VARGA Csaba: A jog és a jogfilozófia perspektívái a jelen feladatai tükrében. *Állam- és Jogtudomány*, 2008/3, 28.

46 Uo.

poszt-szekuláris társadalom kialakulását, hanem olyan erőteljes politikai törekvések következményeként, melyek vallási követelményeket és elvárásokat fogalmaznak meg a közszférában, a nyilvánosság különböző tereiben.⁴⁷ 2024-ben megjelent könyvében John Heathershaw egyértelműsíti, hogy a mai világban és tudományban az olyan kérdések mint rend, közrend, biztonság, közbiztonság kortárs fogalmai egyre kevésbé meghatározhatóak a politikatudomány mellett a teológia, illetve a politikai teológia eredményei nélkül.⁴⁸

4.3. Jog(tudomány) és vallás(tudomány) kapcsolatának konkrét formái

Miért gondolom, hogy a vizsgált téma – általánosságban a jog és vallás⁴⁹, illetve a jogtudomány és a teológia, illetve vallástudomány összekapcsolódásának – praktikus jelentősnövekedése várható? A hagyományos vallások intézményesült jelenléte, egyidejű hanyatlása és megújulása, új vallások és valláshoz hasonló mozgalmak⁵⁰, illetve jelenségcsoportok és kifejezetten szélsőséges mozgalmak megjelenése⁵¹, a politikai teológia korábban érintett jelentősége, illetve az iszlám térhódítása a jog számára is folyamatosan biztosítja a feladatokat, a merőben jogelméleti, illetve jogalkotási és jogalkalmazási kérdések folyamatos napirenden tartását, az azokra adandó válaszok kényszerét.... Sőt, – további adalékként – egy 2024-ben adott interjújában Yuval Noah Harari azt állította, hogy a MI a vallási szövegek értelmezése területén érheti el a közeljövőben a legnagyobb áttörést – minden más területnél nagyobb változást feltételez

47 TIBI, Bassam: *The Islamist Shari ,atization of Polity and Society. A Source of Inter-civilizational Conflict?* Paper submitted to the Conference „Religion in the Public Space”. Budapest, CEU, 2010, 1.

48 HEATHERSHAW, John: *Security After Christendom. Global Politics and Political Theology for Apocalyptic Times*. Eugene, Wipf & Stock Publishers, 2024.

49 Mindkettő – a jog is és a vallás is – olyan társadalmi normaként van jelen hétköznapijainkban, melyek céljai között egyként szerepel a kívánatos egyéni és közösségi magatartások előírása, a normaellenes cselekvések szankcionálása, illetve ezek egyéb következményeinek megállapítása. Végső soron mindkettő sajátos funkciója a társadalmi kohézió, illetve integráció vagy éppen a társadalmi szolidaritás kialakítása, adott esetben erősítése. Alapigazság, hogy az egyes társadalmi normatípusok jobb esetben egymás hatását felerősítik, kiegészítik.

50 Részletesebben lásd RIXER Ádám: Az új vallási közösségek létrejöttének magyarországi okai a XXI. század elején. *Vallástudományi Szemle*, 2021/1, 30-67.

51 RIXER Ádám: A vallási szélsőségek tipológiája Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, 2018/4, 15-30.

a teológiában, és a tágabban vett vallástudományokban, sőt új vallások lehetséges megjelenését is összekapcsolta az MI-vel.⁵²

A jog és a vallás mai, hagyományos kapcsolata mindazonáltal egy látszólag egyirányú folyamatként írható le. Ebben a kapcsolatban a tételes jog és az erre épülő jogtudományi ágak, új-régi szakjogtudományok hivatása, elsődleges feladata, hogy meghatározzák a vallásszabadság kereteit, illetve a vallás gyakorlásának intézményes kereteit, akár az állami egyházjog, akár pedig az ún. felekezeti egyházjog szabályainak megalkotásához nyújtott szakmai segítség révén. Ez a közreműködés – a mai kiegyensúlyozott politikai-társadalmi berendezkedés mellett – inkább csak technikai jellegűnek tekinthető, a jogalkotás és jogalkalmazás letisztult megoldásainak, dogmatikai eszköztárának felajánlására, egyes „fogalmak átadására” irányul.⁵³ Hasonló szereppel bír a (köz)jogtörténet is, amely a vallástudomány különböző területei számára nyújt hasznos adalékokat adott társadalmak, vallások állami-jogi jogi összefüggéseinek alaposabb megértéséhez.⁵⁴ A jogtudományi vizsgálatok egyik sajátos formája a régi-új vallási közösségekre vonatkozó, a dokumentumelemzés módszerével végzett azon (jog)szociológiai vizsgálat, mely jelentős mértékben támaszkodik a jog dogmatika eszköztárára is.

Jog és vallás kapcsolata azonban nem lehet egyirányú – azaz nem mérülhet ki a vallási jelenségek jogi keretek közé illesztésében, illetve azok jogszociológiai típusú megragadásában. A kérdés ugyanis úgy is megfogalmazható, hogy miként hathat a legáltalánosabban felfogott vallás és az az azzal összekapcsolódó tudomány a tárgyi jogra, s azt részben alakító, részben magyarázó jogtudományra?

Az első válaszlehetőség azoknak a kutatásoknak a fellendülése, további erősödése, ahol is a vallási jelenségek vizsgálata interdiszciplináris elkötelezettséggel, s egyúttal a jogi nézőpont érdemi érvényesülésével zajlik. A morális elvek jogba történő behatolásának újabb szükséglete kapcsán jól érzékelhetőek azok a vizsgálatok is, amelyek a szűkebb-tágabb értelemben vett közigazgatás, illetve kifejezetten a közigazgatási

52 JANKOVICS Márton: Yuval Noah Harari a 24.hu-nak: Ha elhiszed, hogy mindenki hazudik, a diktátorok kezére játszol. 24.hu, 2024. 11. 26., https://24.hu/kultura/2024/11/26/yuval-noah-harari-interju-mesterseges-intelligencia-politika-tortenelem-nexus-orban-viktor/#google_vignette (2024. 11. 27.)

53 RIXER Ádám: Mai jogunk jellegadó vonásai. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/3, 34.

54 Ehhez lásd például RIXER Ádám: A járványok szerepe és kezelése az Ószövetségben. *Létünk (Újvidék)*, 2022/3-4, 26-44.

jog érintettsége mellett zajlanak. E tárgyban volt rendkívül inspiráló, s szűkebb témám vonatkozásában is gondolatokat ébresztő Szontagh Pál Iván *A keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások, valamint azok kodifikációs problémái* c. doktori értekezése (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2018),⁵⁵ illetve Birher Nándor több munkája is,⁵⁶ melyek a 'természetjogiasulási' tendenciákkal, illetve új típusú identitás-képzéssel (identitás-helyreállítással) kapcsolatos elemzésekhez szolgáltatnak hasznos adalékokat. Kevésbé gyakorlatias megközelítésű, de szintén új kísérlet az a munka, amely a szabadság fogalmát egyszerre kívánja jogi és teológiai nézőpontból elemezni,⁵⁷ illetve *általánosságban is lényeges irány a kifejezetten tételesjogi intézmények egyidejű, jogtudományi és teológiai nézőpontú vizsgálata*.⁵⁸ A (jog)tudomány – különösen tőlünk nyugatabbra – már jó ideje elfogadja azt a vizsgálati lehetőséget, amely valamely jogintézményt nem a hagyományos megközelítések valamelyikében tárgyal – azaz pl. intézménytörténeti bevezetés után tárgyalva a hatályos joganyagot –, hanem a Biblia egyes elvei, tanításai fényében.⁵⁹ Hasonló kísérlet az is, amikor a jogalkalmazó – pl. egy konkrét tanulmányban az ügyész – viselkedését, a vele szemben támasztott elvárásokat is bibliai minták, előképek alapján térképezzük fel.⁶⁰

55 Amikor a szerző „[A] keresztyén pedagógusokra irányuló minőségi és etikai elvárások, valamint és azok jogi kodifikálhatóságának” bibliai alapokon álló vizsgálatára vállalkozik, akkor éppen azt a nagyívű feladatot vállalja fel, hogy tartalmi, nagyon is konkrét válaszelemekkel szolgáljon a közoktatás általános integritás-válságára. 8.

56 Lásd különösen: Birher Nándor: *Értékalapú (köz)igazgatás*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021; illetve BIRHER Nándor: A normák kapcsolati rendszerének feltárása a hatékonyabb szabályozási formák kialakítása érdekében. *Polgári Szemle*, 2020/4-6, 306-314.

57 RIXER, Ádám: *The Legal and Theological Concepts of Christian Liberty*. In KOLTAY, András (ed.): *Christianity and Human Rights: Perspectives from Hungary*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 39-68.

58 Utóbbihoz lásd részletesebben: LAVROV, B. Vladimirovitsch: Some questions of interaction of theology and jurisprudence in the knowledge of legal phenomena. *Russian Journal of Legal Studies*, 2019, 6 (3), 98-103.

59 Ehhez lásd például PRYOR, C. Scott: Consideration in the Common Law of Contracts: A Biblical - Theological Critique. *Regent University Law Review*, 2005-2006, 18 (1), 1-48.

60 NATT GANTT, Larry O. – OATES, Charles H. – MENEFFEE, Samuel Pyeatt: Professional Responsibility and the Christian Attorney: Comparing the ABA Model Rules of Professional Conduct and Biblical Virtues. *Regent University Law Review*, 2006-2007, 19 (1), 3-92.

Önálló területként jelenik meg a kutatásokban a *jó kormányzás, jó közigazgatás, közjó* fogalmainak értelmezése (konceptualizálása), ami a politikai és jog(filozófia)i szempontok mellett⁶¹ egyre inkább igényli a vallástudományi és teológiai szempontokat is. A keresztény filozófiában is az igazságosság az ember közösségi létezésének alapja, „[K]észségessé tesz mindenki jogainak tiszteletben tartására, segít annak az összhangnak a megteremtésében, amely előmozdítja a méltányosságot a személyek és a közjó irányába”.⁶² Szólláth ezt annyiban pontosítja, hogy: „Az igazságosság, mint a kormányzással szembeni legfőbb elvárás tehát a kezdetektől változatlanul hangsúlyos marad, azonban a kereszténység számára az együttélés és jó kormányzás legfőbb erénye az igazságosságon túlmutató méltányosság, szolidaritás, végső soron a szeretet”.⁶³ Az intézményesült egyháznak mindig is célja volt, hogy „az egyház etikai keretet adjon a világi hatalmak működéséhez”.⁶⁴ Következtetései között Szólláth kiemeli, hogy „...az állami jó kormányzás-felfogás és az egyházi jókormányzás-felfogás bár sok tekintetben azonosságot mutat egy kereszténység nemzetmegtartó erejét megvalló demokratikus jogállamban, az állam vallási semlegességéből eredően nem fedheti egymást, hiszen a vallási többletet szükségszerűen nélkülözi. A nem keresztényi alapokra épülő államok jó kormányzatra vonatkozó felfogása ezért szükségszerűen jelentősebb eltérést kell mutasson az egyházi tanításokhoz képest, amelyet külön kutatás tárgyává érdemes tenni”.⁶⁵

Látunk példákat arra is, hogy a közigazgatási jog, illetve a közigazgatási jogtudomány kínál eszközöket a kánonjognak, illetve közvetve a teológiának (amennyiben a kánonjogásznak gyakran teológiai alapon kell értelmeznie a tételes egyházi törvényt is). *Közigazgatási alapelvek az Egyházban* címmel rendezte meg tavaszi rendes konferenciáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) Kánonjogi Posztgraduális Intézete (KJPI) 2024. március 19-én Budapesten.⁶⁶ A konferencia témája az egyházi köz-

61 FRIVALDSZKY János: *Jó kormányzás és a közjó politikai és jogfilozófiai szemszögből*. Budapest, Pázmány Press, 2016, 77.

62 *Az egyház társadalmi tanítása – Magyar Katolikus Egyház, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia*. <https://katolikus.hu/cikk/az-egyhas-tarsadalmi-tanitasa> (2025. 04. 12.) Idézi: SZÓLLÁTH Bernadett: Közjószerződés. A köztes idő kormányzatának keresztény etikája. *Glossa Iuridica*, 2024/3-4, 228.

63 SZÓLLÁTH i.m. 229.

64 Uo. 222.

65 Uo. 233.

66 Egyházi közigazgatás témában tartott konferenciát a Pázmány Kánonjogi Posztgra-

igazgatás volt, különös hangsúllyal az állami közigazgatás egyes elemeinek a kánonjogba való átvételére. Több előadó is utalt arra, hogy az állami modellek átvételére nem a világi bíróságok effektivitása miatt került sor, sokkal inkább a zsinat által megfogalmazott teológiai elvnek köszönhetően, vagyis annak, hogy a Krisztus-hívők méltóságukban egyenlők, meg kellett jelennie a perjogi garanciális elemekben is. Fekete Szabolcs Benedek szombathelyi segédpüspök az egyházi közigazgatás aktuális kérdéseiről beszélt, kiemelve, hogy az egyházi közigazgatás számos kifejezése vagy mögöttes jogi tartalma elavulttá vált, ezért új jogra és részleges jogalkotásra van szükség. A rendezvényen ismertetésre került továbbá Ujházi Lóránd, a KJPI egyetemi tanára és Pollák Kitti, az NKE adjunktusa által a Nemzeti Közszoigalati Egyetemen közösen végzett összehasonlító jogi kutatás is, amely a világi és a kánoni jog közigazgatási eljárási garanciáit vizsgálta.⁶⁷

Természetesen a kánonjog is kínálhat példát a világi jog számára. Varga Zs. András a világi jogról szólva a következőket írja: „Egyre erősebb tehát a garanciák rendszere, valami mégis hiányzik az egykori közös római jogi gyökérből kinőtt másik jogrendhez, a kánonjoghoz képest. A – hazai és más európai – közigazgatási jogból hiányzik a 1752. kánon, pontosabban az annak megfelelő feloldó norma, és ezért nehéz pontosan megmondani, hogy hol kezdődik és hol ér véget a közigazgatási jog (és érvényesítése) más jogágakhoz képest (ami a jelenlegi joggyakorlat egyik legfontosabb problémája). Az Egyházi Törvénykönyv közismert 1752. kánonja szerint »[á]thelyezési ügyekben az 1747. kán. előírásait kell alkalmazni a kánoni méltányosság megtartásával és a lelkek üdvösségének figyelembevételével, hiszen a lelkek üdvösségének az egyházban mindig a legfőbb törvénynek kell lennie.« (...) A 1752. kánon törvénykönyvbeli elhelyezkedése alapján bizonyos, hogy közigazgatási normáról van szó, tehát a közigazgatási döntések során bizonyosan irányadó, mégpedig – amint már volt róla szó – kijelöli a közigazgatási beavatkozás határait. A világi jogban ilyen konkrét szabály nincs. Hiányát pótolja egyrészt az Alkotmány primátusa minden más törvény felett (elsősorban ott, ahol van kartális alkotmány), illetve az alkotmányos erejű szabályok rendszere, és ezek részeként az alapvető jogok tiszteletben tartásának elvileg minden mást megelőző kötelezettsége.”⁶⁸

duális Intézete. *Magyar Kurír, Katolikus Hírportál*. 2024. március 20., szerda, 15:16
<https://www.magyardurir.hu/hirek/egyhazi-kozigazgatas-temaban-tartott-konferenciat-pazmany-kanonjogi-posztgradualis-intezete> (2025. 04. 12.)

67 Uo.

68 VARGA Zs. András: *Garanciális elemek a közigazgatási eljárásokban*. In: KOMÁROMI

*A második lehetséges forma (megoldás) az, amikor a vallási tartalmak, illetve kifejezetten teológiai eredmények közvetlenül vagy közvetve inkorporálásra kerülnek normatív (állami) jogforrásokba.⁶⁹ Az egyes valláserkölcsei tartalmak, vagy konkrét Igehelyek beillesztése a különféle normatív dokumentumokba nem problémamentes folyamat. A Biblia nem (csak) erkölcsi parancsok, mechanikus módon állami joggá transzformálható elvek összessége. *Ismerni kell a bibliai normatípusokat, különös tekintettel azok rendeltetésére.* Így például azok a parancsolatok (apodiktikus törvények), amelyek úgy kezdődnek, hogy tedd, vagy ne tedd, alapvetően példa értékűek, azaz nem csak a konkrét esetet szabályozzák, hanem kiterjesztően értelmezendők (pl. 3Móz 19:13-14). Vannak azonban olyan rendelkezések is, amelyek már annyira kazuisztikusak, illetve kulturálisan kötöttek, hogy tartalmuk általánosítására nem igen van mód (pl. 5Mózes 15:12-17).*

Előkérdés a téma vizsgálata során az is, hogy egyáltalán melyek azok a normatípusok, amelyekbe beilleszthetőek a valláserkölcsei tartalmak, illetve akár szó szerinti, akár parafrázelt, leegyszerűsített bibliai „üzenetek”. A hazai jogforrások közül mind az Alaptörvény, mind a jogszabályok, mind pedig a közjogi szervezetszabályozó eszközök alkalmasak lehetnek ilyen tartalmak „felvételére”. Továbbra is nehezen eldönthető kérdés persze, hogy például az Isten személyére és a hozzá való viszonyra,⁷⁰ illetve a vallási örökségre történő utalások a hazai és uniós jogszabályokban csupán a jogrendszer „reziduális tételként” megjelenő szimbolikus aktusai, vagy már önmagukban is a jogászai gondolkodásmód érdemi alakítói!? A vallási, valláserkölcsei, kifejezetten keresztény alapokon nyugvó, a kereszténységre közvetlenül vagy közvetve utaló kijelentések alaptörvényi megjelenítése a fentebb kifejtett okok miatt is feszültséget teremt, illetve folyamatos (újra) értelmezési szükségletet generál – jogtudományban, vallástudományban egyaránt.

László – SZABÓ Péter et al. (szerk.): *Munus et dilectio: Ünnepi kötet* Kuminetz Géza 65. születésnapja alkalmából. Xenia-sorozat. Budapest, Pázmány Press, 2024, 413.

69 A témához bővebben lásd: RIXER Ádám: *A Biblia szövegeinek felhasználhatósága az egyházi fenntartású intézmények belső dokumentumaiban*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 25-36.

70 A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény preambuluma a következőket mondja: „Mi, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének tagjai, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni, hazánkért és a magyar nemzet egészéért...”

További előkérdés minden ilyen esetben az is, hogy az átvett szöveg, illetve egyéb vallási tartalom a jogforrás melyik szerkezeti eleméhez kapcsoltn, milyen szerepben jelenhet meg? Ilyen lehet a 'törzsszövegben' invokációként, preambulumba építetten vagy fejezetcím mellett alcímként, az előterjesztések indokolásában pedig a szabályozás magyarázata körében bibliai „párhuzamként”, tipikusan parafrazeálva szerepeltetés.

A leírtakhoz az is hozzátartozik – a pontosság, illetve a teljesség kedvéért –, hogy a különféle vallási eredetű tartalmak megjelenítésének színterei a legtagabban vett közigazgatás terrénnumán belül nem elsősorban az állam alkotta normatív jogforrások, hanem sok esetben a humán közszolgáltatásokat nyújtó, tipikusan egyházi fenntartású intézmények belső dokumentumai (létesítő dokumentumai, etikai kódexei, házirendjei, pedagógiai programjai stb.), ideértve a(z egyedi) munkaszerződéseket, illetve az azokhoz kapcsolódó munkaköri leírásokat is.

Tegyük hozzá mindehhez azt is, hogy önmagában a bibliai elvek világi jogba való átültetése – még ha erre sor is kerül – sem feltétlenül „javít” a jogon, ha a jog változását nem kíséri egyúttal valamifajta belső – egyéni és/vagy közösségi – értékrendi változás is.